

Lauri Vahtre Mart Laar

ÜLDAJALUGU GÜMNAASIUMILE

 maurus

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Lauri Vahtre, Mart Laar

Üldajalugu. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Toomas Hiio, Tiiu Laan

Toimetanud Indrek Riigor, Tarvo Siilaberg
Keeletoimetaja Sven Saun
Kujundanud Heisi Väljak
Kaardid ja skeemid joonistanud Heisi Väljak
Küsimused koostanud Madis Somelar

Fotod ja illustratsioonid
Mauruse pildikogu, Shutterstock, Wikipedia

ISBN 978-9949-9455-5-9
Autoriõigus: Maurus Kirjastus OÜ, 2013

Tartu mnt 74, 10144 Tallinn, üldnumber: 69 71 011, mobiil: 59 196 117
www.kirjastusmaurus.ee
tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Õpiku kasutajale

Üldajaloo õpik esitab ajalugu põnevates kontekstuaalsetes seostes ja õppija silmaringi avardavalt.

Kujunduslikus mõttes on õpiku paarisleheküljel üks tervik. Et luua tähenduslikke seoseid, on lehekülje servadele asetatud viited **aime- ja ilukirjandusele** **1** ning **filmidele** **2**. Seejuures on maksvaks põhimõte, et vajalik info peab olema nähtav ja kättesaadav asjakohastes ning mõttekates seostes.

Peatükid algavad n-ö **eelhäälestavate küsimustega** **3**, mis aitavad luua seoseid varem kogutud teadmistega. Peatüki sisu puudutavad **ülesanded** paiknevad peatüki lõpus. Õpiku lõpus paiknevad **nimeindeks** ja **mõistesõnastik**.

Õpik on kujundatud ja illustreeritud ajakohaselt ning õpitulemuste saavutamist toetavalt.

2.9. UUE MAAILMAPILDI KUTUNEMINE. RENESSANS JA HUMANISM **3**

Mida nimetasid hellenid filosoofideks? Nimesse antiikaja tuntumaid filosoofe.

Mida tähistas nn Karolingide renessans?

Inimene on kõigi asjade mõõt

14. sajandil hakkas Itaalias, eriti Firenze's järk-järgult kujul võtma **uudne vaimus**, mida alates 19. sajandist nimetatakse **humanismiks**. Nagu nimeltigi osutab, seisis selle kesktahtsa **humanismika** hierarhia tipus senise Jumala asemel mes ja kõigi väärtuste kuulutus **keskaja lõppu** ja Inimene. See oluline muutus kuulutus **keskaja lõppu** ja Inimene. See oluline muutus kuulutus **keskaja lõppu** ja Inimene. See oluline muutus kuulutus **keskaja lõppu** ja Inimene.

Johann Haizinga. Keskaja sügis. Värk, 2007.

Firenze vanalinn.

Humanistliku ideoloogia ideed olid olemas juba antiikajal – kuulsa sententsi „inimene on kõigi asjade mõõt“ kujul – Protagoras juba 5. sajandil eKr –, humanistlikena püüas vaadelda ka mitmeid Kristuse õpetussõnu. Näiteks võib vaadelda ka mitmeid Kristuse õpetussõnu. Näiteks võib vaadelda ka mitmeid Kristuse õpetussõnu. Näiteks võib vaadelda ka mitmeid Kristuse õpetussõnu.

Teine ristisõda (1147–1149)

Kui Esimese ristisõja ajal olid türklastel olnud küllustunud, mis ristisõdadele kasuks tuli, siis 12. sajandi algul hakkasid muhameedlikud väikeriigid ühitama. 1144. aastal langes türklaste kätte Edessa. Seetõttu võeti ette Teine ristisõda, mille organisatoris **Clairvaux' Bernard**. Sõda ebaõnnestus täielikult, Edessa oli kaotatud, aga ülejäänud ristisõdade riikidel õnnestus siiski püsida. Tähtsaks muutus olukord sajandi teisel poolel, kui Egiptuse valitsejal **Saladinil** (Salah ad-Din) (u 1138–1193) õnnestus liita Süüria ja Mesopotaamia ning luua suurriik. Ta lõi ristisõdijaid **Hattini** lahingus ja võitis vangi Jerusalemma kuninga Guy (u 1150–1194), vallutas mereäärseid linnad ja 1187. aastal ka Jerusalemma. Hattini lahingut väidetakse üheks ristisõdade ajaloo pöördpunktiks. Nüüdsest oli initsiatiiv valdavalt muhameedlaste käes.

Kolmas ja Neljas ristisõda

Saladini edu tõi kaasa Kolmanda ristisõja (1189–1192), mida peeti kõige kõrgemal tasemel – ühelt poolt süüria Saladin, teiselt poolt Saksa-Rooma keiser **Friedrich Barbarossa** (u 1124–1190), Prantsuse kuningas **Philippe II Auguste** (1165–1223) ja Inglise kuningas **Richard I Lövisristisõdijate** üritusele kasuks. Kõigepealt uppus Friedrich Barbaross juba enne Palestiina sõjateinist Lütua-Türgis Salpethi (tänapäeval Gökusu) jõkke. Seejärel teravnesid korda tagasi vallutada vaid Akka (1191. a) ja kitsas rannikuriba Jaffast Tüüroseni, Jerusalemma kuningriiki nomenaalselt säilis, pealinnaga Akkas.

Juba 1202. aastal algas Neljas ristisõda (1202–1204), mis ristisõdade kõlblikele allakäigu eriti selgelt ilmsiks tõi. Selle asemel, et võidelda muhameedlastega, vallustasid ristisõdijad 1204. aastal hoopis kristliku **Konstantinoopoli**, kus peetumata isegi Hagia Sophia katedraal. Bütsantsi keiserriik lakkas mõneks ajaks olemast, selle asemel moodustati Konstantinoopoli ja poolt Kreekat hõlman **Ladina keiserriik**. 1261. aastal Bütsants tema säilunud alade põhjal siiski taastati ja tronile asus viimane, Palatogoste dünastia.

Clairvaux' Bernardi keskajel rannatallustatsoonid.

Tarantse kuningriigi lühike, Am of Harvati, 2005.

Ristisõdijad püüasid Akka linna. Püüamine kestis aastatel 1189–1191.

Sisukord

Autoritelt	7
I VANAAEG	9
1.1. Inimese kujunemine ja esimesed tsivilisatsioonid	10
1.2. Vana-Kreeka	16
1.3. Kreeka mütoloogia ja usund	26
1.4. Kreeka kultuur ja filosoofia	34
1.5. Rooma rajamine ja kuningate ajastu	42
1.6. Rooma vabariik ja selle korraldus	48
1.7. Makedoonia suurriigi tõus ja langus	56
1.8. Roomast saab suurriik	62
1.9. Rooma keisririik 1.—4. sajandil	70
1.10. Rooma eluolu, usund ja kultuur	78
1.11. Lääne-Rooma langus ja Bütsants	86
1.12. Antiiktsivilisatsioonide saavutused ja tähtsus	92
II KESKAEG	99
2.1. Araabia maad ja islam	100
2.2. Frangid	106
2.3. Viikingid	114

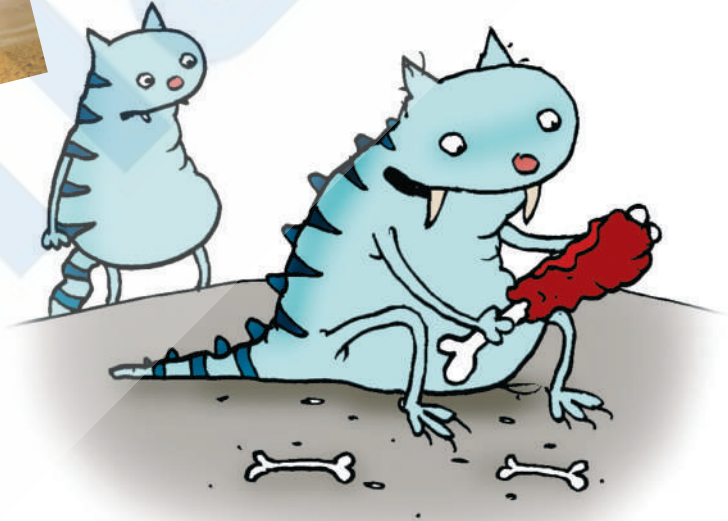
2.4. Euroopa rajamine: ühiskond ja eluolu	122
2.5. Euroopa rajamine: ilmalik võim ja vaimulik võim	130
2.6. Ristisõjad	138
2.7. Euroopa jõuab täisikka	146
2.8. Ülikoolid ja skolastika	154
2.9. Uue maailmapildi kujunemine. Renessanss ja humanism	162
2.10. Suured maadeavastused ja nende tagajärjed	170
2.11. Keskaja lõpp ja uusaja algus	178
2.12. Ida-Euroopa 15.—18. sajandil	186
III UUSAEG	195
3.1. Absolutism ja parlamentarism	196
3.2. Ameerika Ühendriikide süünd	202
3.3. Valgustussajand ja Prantsuse revolutsioon	210
3.4. Napoleoni sõjad	218
3.5. Euroopa riigid 19. sajandil	226
3.6. Ameerika kodusõda ja Ühendriikide areng 19. sajandi teisel poolel	234
3.7. 19. sajandi lõpp: üleilmne maailm	240
3.8. Moodsad ajad	246
Isikunimede indeks	252
Mõistesõnastik	257

AUTORITELT

Käesolev õpik hõlmab inimkonna ajalugu kõige varasematest aegadest kuni 20. sajandini. See on üksikindiviidi elueaga võrreldes erakordselt pikk aeg, mis jaguneb väga eriilmelisteks ja erineva pikkusega perioodideks. Võib küsida, kas on õige või kas on üldse võimalik inimkonna ajalugu kokku suruda ühteainsasse ajalookursusse ja sellele vastavasse õpikusse. Vastus on: jah, kahtlemata on võimalik. Iga lugu on võimalik jutustada pikalt või ka lühidalt, tuues esile vaid kõige olulisemad nähtused ja protsessid – n-ö ajaloo kondikava. Kõiki inimkonna poolt läbi tehtud ajastuid ühendab lõpuks inimene oma inimlike tugevuste ja nõrkustega. Ajalugu on nende omaduste peegel ja kokkuvõte.

Käesolev õpik keskendub esiaja põgusa puudutamise järel peaaesjalikult Lähis-Ida – Vahemere kultuuriarealile, seejärel Euroopale ja uusaja puhul Euroopa kultuuri laiendusele, mida võib tinglikult nimetada Lääne kultuuriks. Sellise lähenemisviisi õigustuseks on tõsiasi, et just Lääne kultuur osutus globaalseks integreerijaks, maa-keramade, rahvaste ja kultuuride kokkupõimijaks nii heas kui halvas.

Dignus etne deus spes unica mundi
Qui celi fabricator adde q' conditor orbis
Tu ppli memor esto tu sic misis ab alio
Prospice ne g'ssum faciat ubi regnat crimo
Spiritus uirtute tuu que diligit hui'
Esparis insignis karoli do alme m'istra
De ualeat ductore pio per amena uirtuta
Florentu semp n' nouu sedeq' beatus
Anticoos mirare pios ubi scia uite
Summo d'ant' aquis/ et fonte supno
Letificata seges/ sp'nis mundat' ad' p'ris
St' messis queat esse dei ma'q' future
Maxia contentu cumlare p' h'orrea factu.

I VANAAEG

1.1

INIMESE KUJUNEMINE JA ESIMESED TSIVILISATSIOONID

- Mida uurib ajalooteadus?
- Mis teadusvaldkonnad uurivad inimese kujunemist?

Antropogenees

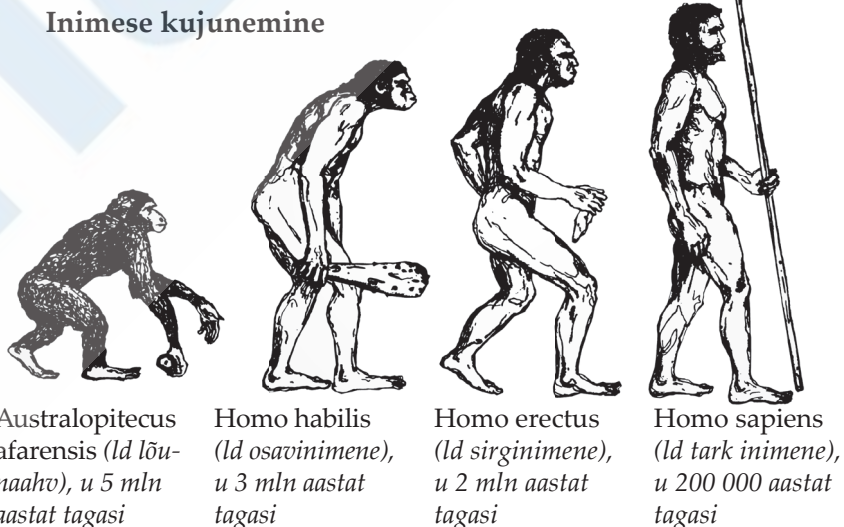
Inimese kujunemine ehk antropogenees on praeguste teadmiste kohaselt väldanud umbes **5 miljonit aastat**, mil lahkesid nüüdisinimese ja šimpansi eellaste teed. Seda on märksa rohkem, kui evolutsiooniteooria kujunemise ajal 19. sajandil arvati; paleontoloogide avastused on antropogeneesi sestpeale aina pikemaks venitanud. Tänapäevane leiumaterjal tõendab, et juba nii ammu kui 3,6 miljoni aasta eest kõndisid inimeste eellased kahel jalal ning nende kehaehitus oli hämmastavalt „inimlik“.

Mitu miljonit aastat elasid **inimlased ehk hominiidid** üksnes Aafrikas. Esimene tuvastatud väljarändelaine leidis aset u 2 miljonit aastat tagasi, kui Aiasse ja Euroopasse jõudis nn *homo erectus*. Nüüdisinimene ehk *homo sapiens* kujunes välja umbes 200 000 aasta eest **Ida-Aafrikas**. DNA uuringud osutavad võimalusele, et kõik tänapäeval Maad asustavad 7 miljardit inimest on ühe konkreetse ida-aafriklanna (nn Aafrika Eeva) järeltulijad. Välistest rassierinevustest hoolimata on inimkond geneetilises mõttes vägagi ühtne liik.

Peter Andrews,
Chris Stringer.
Evolutsioon.
Inimese kujunemise lugu.
Olion, 2006.

Inimese kujunemine

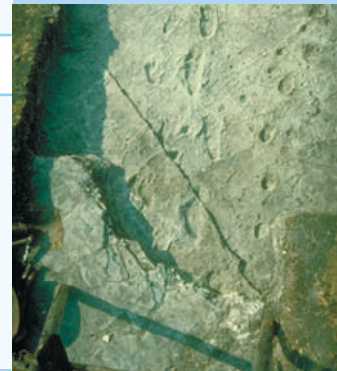
Sensatsiooniliseks kujunes nn Laetoli jalajälgede avastamine 1976. aastal. Umbes 3,6 miljonit aastat tagasi oli vulkaaniline tuhk, mis hiljem kivistus, säilitanud omaaegsete liikide jalajäljed. Nende hulgas ka sellised, mis sarnanevad tänapäeva inimese omadega niivõrd, et on lausa raske pidada nende jätjais *australopithecus afarensis*'ist, kes just sel perioodil neid piirkondi asustas.

Homo sapiens'i levik.

Homo sapiens'i levik

Homo sapiens hakkas u 150 000 aasta eest Aafrikast välja rändama, jõudes u 60 000 aasta eest Austraaliasse, 40 000 aasta eest Euroopasse, Siberisse ja Hiinasse. *Homo sapiens*'i Euroopasse saabudes valitses siin jääaeg, mis lõppes umbes 10 000–15 000 aastat tagasi. Ka Eesti järjepidev asustus sai alguse alles tol perioodil. 15 000–35 000 aastat tagasi asustas *Homo sapiens* Beringi maakitsuse kaudu Ameerika.

Nagu näeme, toimus teiste maailmajagude, sealhulgas Euroopa asustamine nüüdisinimese poolt antropogeneesi pikkust arvestades alles äsja. Euroopas leidsid *homo sapiens*'id, keda Euroopa kontekstis ka kromanjoonlasteks nimetatakse, eest nn **neandertaallased**, kes ilmselt olid kauges minevikus Aafrikast välja rännanud *homo erectus*'e järeltulijad. Umbes 30 000 aastat tagasi surid neandertallased välja ja sealtpeale jäi *homo sapiens* ainsaks hominiidiliigiks Maal. Teadlased vaidlevad

Laetoli jalajäljed

tänini kirglikult, kas *homo sapiens* tappis ja hävitas neander-
tallased sihilikult või eksisteerisid need hominiidiliigid aas-
tatuhandeid teineteise kõrval, misjärel üks neist loomulikel
põhjustel välja suri, suutmata võistelda kõrgemalt arenenud
nüüdisinimesega. Kogu antropogenees ja erinevate homi-
niidiliikide migratsioonilained on tänini vaidluste objektiks
ning edasine uurimistöö võib selles täpsustusi tuua.

Esimeste tsivilisatsioonide teke

Hoolimata võimalikest uutest avastustest näib olevat ilmne,
et kuigi inimese kujunemise ajalugu on pikk, on tänapäeva-
se Lääne tsivilisatsiooni ajalugu võrdlemisi lühike. Seda ka
juhul, kui võtta arvesse Lääne tsivilisatsiooni eelkäijad, kel-
leks on tsivilisatsioonid väljaspool Euroopat – Lähis-Idas,
Mesopotaamias ja Egiptuses. Teiste sõnadega piirkonnas,
kus nüüdisaegne Euroopa, Aafrika ja Aasia kokku puutu-
vad ja kuhu *homo sapiens* jõudis juba umbes 200 000 aastat
tagasi. Kui inimkonna hälliks võib pidada Ida-Aafrikat, siis
maailmale kõige suuremat mõju avaldanud kultuuri(d) ja
tsivilisatsiooni(d) kujunesid **Ees-Aasias**.

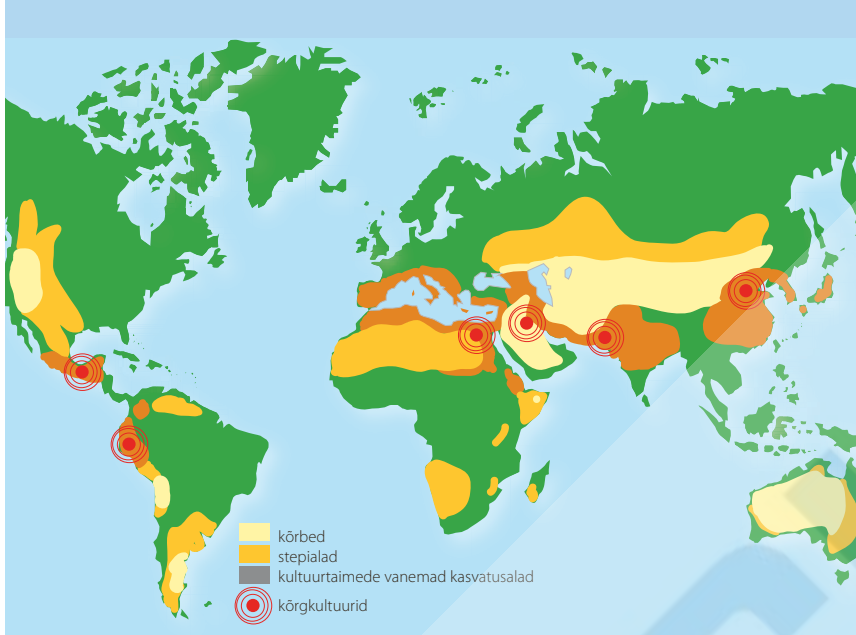
Mõistet „tsivilisatsioon“ on defineeritud mitmeti. Tähtsai-
mateks tsivilisatsiooni tunnusteks võib pidada kirja kasu-
tuselevõttu, linnade rajamist ja riigivõimu teket. Kõige sel-
lega kaasneb varasemast arenenum tööjaotus, ühtlustatud
mõõtühikud, õigussüsteem, monumentaalsed (enamasti
religiooniga seotud) ehitised jpm.

Neoliitiline revolutsioon

Kõigi tsivilisatsioonide kujunemise eelduseks on olnud
paikne eluviis ja põllundus koos **karjakasvatusega**. Põl-
lundusele lisandus veidi hiljem ka savinõude kasutuse-
levõtt, rahvastiku juurdekasvu kiirenemine ja suhtlemise
tihenemine ning kõike seda kokku nimetatakse **neoliitili-
seks revolutsiooniks**. Vanimad teadaolevad neoliitilised
asulad on avastatud tänapäeva Iisraeli, Süüria ja Türgi
aladelt ja nende vanuseks on umbes 10 000–12 000 aastat.
Põllundus ja põllukultuurid (nt nisu) „avastati“ ligikaudu
samal ajal mitmes maailma piirkonnas eraldiseisvalt (li-
saks Lähis-Idale ka Ameerikas, Hiinas jm), kuid vanimad
tsivilisatsioonid tekkisid just **Mesopotaamias** ja **Egiptuses**.

Jane McIntosh,
Clint Twist.
Tsivilisatsioonid.
Kümme tuhat
aastat ajalugu.
Varrak, 2002.

Vanimad tsivilisatsioonide keskused.

Sumer

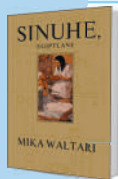
Üldtunnustatud seisukoha järgi rajasid põhiliselt tänapäeva Iraagi territooriumile jääva Mesopotaamia (kr k jõgedevaheline maa) tsivilisatsiooni vundamenti **sumerid**, kes asustasid Tigrise ja Eufrati äärseid alasid juba IV aastatuhande keskel eKr (u 5500 aastat tagasi). Pole teada, millal või kust nad saabusid. Vaieldakse ka selle üle, kas sumerid rajasid oma niisutussüsteemid ja linnad n-ö tühjale kohale või võtsid üle varasemate asukate saavutused. Kuna sumerite ajast pärinevad vanimad teadaolevad kirjalikud ajalooallikad, siis osutuvad sumerid vanimaks „ajalooliseks” rahvaks. Sumeri keelel ei ole sugulaskeeli. Aastatuhandete möödudes tõrjus sumeri keele välja akadi keel, seejärel valitsesid Mesopotaamias teised semiidi keeled (tänap araabia keele sugulased). Viimased sumeri keele kõnelejad elasid 1. sajandil. Kuid sumerite rajatud tsivilisatsiooni vundament – teadmised astronoomiast, religiooniga seotud müüdid, kiri ja palju muud – püsis edasi Assüüria, Babüloonia, Pärsia, Partia ja teiste Mesopotaamiat valitsenud suurriikide kultuuris. 8. sajandil rajati Tigrise äärde islami maailmariigi – kalifaadi – pealinn Bagdad, osa Mesopotaamia ajaloolisest pärandist sulas islami kultuuri. Tuhandete aastate pikkuse traditsiooni lõikas läbi alles Bagdadi hävitamine mongolite poolt 1258. aastal, kuid selleks ajaks olid sumerite poolt rajatud tsivilisatsiooni saavutused juba ammu laia maailma läinud ja mõjutanud oluliselt hilisemaid tsivilisatsioone (Foiniikia, Kreeka, Rooma jt).

Vojtech Zamarovský. Al-guses oli Sumer. Valgus, 1980.

Sumeri kiilkiri savitahvilil (u 3000 eKr).

*Mika Waltari.
Sinuhe, egiptlane.
Varrak, 2009.*

*Giza püramiidid
Kairo lähedal.*

Enamik püramiididest oli ehitatud valitsejate ehk vaaraode hauakambriteks. Nende rajamine nõudis suurte inimhulka pikaajalist tööd ning selle korraldamine oli märk Egiptuse ühiskonna tsentraliseeritusest ja arengust.

Egiptuse kirjutaja hoidmas käes papüüruserulli.

Egiptuse hieroglüüfkiri suudeti dešifreerida alles 1822. aastal.

Sumerite kultuuripärand on esindatud meiegi igapäevaelus. Näiteks kasutame neilt päritud 7-päevast nädalat ja jagame ringi 360 kraadiks. Rääkimata rattast.

Egiptus

Paralleelselt toimus tsivilisatsiooni kujunemise protsess (linnade ja niisutussüsteemide rajamine, kirja kasutuselevõtt jms) ka Niiluse orus ja Induse kallastel, Hiinas mõnevõrra hiljem. Veidi enam kui 5000 aastat tagasi ühendas valitseja Menes I **Egiptuse** üheks riigiks ja see riik püsis (vaheaegadega) u 3000 aastat, läbides kolm peamist perioodi – Vana, Keskmine ja Uus riik. Vanast riigist pärinevad püramiidid, Uue riigi ajast aga kuulsaim ja võimsaim vaarao Ramses II.

Ramses II ajal tegutses 13. sajandil eKr juutide prohvet Mooses, kes nn Egiptuse vangipõlve pagendatud juudid tagasi Iisraeli viis. Ta sätestas korra, et juutidel on vaid üks jumal, Jahve, kelle kõrval ei tohi olla ühtki teist.

Egiptuse ja Mesopotaamia tsivilisatsioon puutusid kokku ja mõjutasid teineteist, kuid veelgi tugevam oli mõlema mõju lähikonnas tekkinud kultuuridele ja riikidele nagu Hetiidi riik, Iisrael, Foiniikia jt. On põhjust oletada, et Mesopotaamiasse ulatus omakorda **India (Induse) tsivilisatsiooni** mõju, mis jõudis Mesopotaamiast Lähis-Idasse ja isegi Kreekasse.

Näiteks kui otsustada taassündide-idee järgi, siis oli kreeka filosoofial kuni Platonini (5.-4. saj eKr) mingi side India mõttemaailmaga veel olemas. Seejuures on huvitav, et Aasia ajaloo üks suuremaid mõtlejaid, budismi rajaja Buddha Gautama tegutses umbes samal ajal, 6.-5. saj eKr. Alles alates Platoni õpilasest Aristotelesest läks kreeka filosoofia oma teed.

Ees-Aasia – Vahemere kultuuriruumi kujunemine

Egiptuses ja Mesopotaamias sündinud tsivilisatsiooni mõju laienes Euroopa suunas. Selle avalduseks oli **Kreeta** ehk Minose **kultuuri** teke III aastatuhandel eKr Kreeta saarel, sellele järgnenud **Mükeene kultuur** juba Euroopa mandril, samuti **foiniiklaste** asustuse levik läände mööda Vahemere rannikut. II aastatuhandeks eKr oli välja kujunenud kultuurmaailm, mis sirutus Mesopotaamiast ja Pärsiast üle Lähis-Ida Vahemere saartele ja rannamaadele ning mille osaks oli ka Egiptus oma kaugete lõunasse (Sudaani ja Etiopiasse) ulatuvate tagamaadega. Kokkuvõttes võib seda nimetada **Ees-Aasia–Vahemere kultuuriruumiks**.

Günther
Kehnscherper.
Kreeta, Mükeene,
Santorin.
Valgus, 1989.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. *Mis on evolutsioon? Milles seisnes evolutsiooniteooria murrangulisus 19. sajandi teadusmaailmas?*
2. *Tooge kolm näidet antropogenezist.*
3. *Miks on teadmised antropogenezist kohta jätkuvalt ebapiisavad?*
4. *Mis piirkonda võib lugeda tänase Lääne tsivilisatsiooni hälliks? Põhjendage oma arvamust.*
5. *Seletage mõiste neoliitiline revolutsioon.*
6. *Nimetage viis tunnust, mis on iseloomulikud tsivilisatsioonile. Põhjendage oma valikut.*
7. *Mida võib pidada sumerite kultuuripärandiks tänapäeva maailmas?*

1.2

VANA-KREEKA

- Nimetage kaks maailma vanimat kõrgkultuuri.
- Miks tekkisid esimesed kõrgkultuurid suurte jõgede äärde?

Ees-Aasia–Vahemere kultuuriruum

7. sajandil eKr saavutas oma võimsuse tipu **Assüüria riik** Mesopotaamias, mille asemele astus peagi **Uus-Babüloonia**. Võinuks oodata, et tsivilisatsiooni „mootoriks“ jääbki Tigrise ja Eufrati piirkond. Ometi sai järgneva aastatuhande võimsaimaks kultuuriallikaks Ees-Aasia–Vahemere tsivilisatsioonivööndis hoopis **Kreeka**.

Egiptus oli neil sajandil pigem rünnatav kui ründaja. Egiptuse Uus riik oli 11. sajandil eKr lagunenu ja järgnevat perioodi kuni pärslaste sissetungini 6. sajandil eKr nimetatakse Hilis-Egiptuseks. 8.–7. sajandil eKr tungisid maale korduvalt võõrad väed, kuid vana egiptuse kultuuripõhi oli nii tugev, et see elas kõik vallutajad üle ja kultuuri järjepidevus säilis. Samas võib väita, et egiptuse kultuur oli otsekui endasse sulgunud ega püüelnud laienemise poole nagu paljud teised kultuurid. Lisaks nimetatutele kuulus Ees-Aasia–Vahemere kultuuriruumi veel riike ja rahvaid, nagu etruskid Apenniini poolsaarel, foiniiklased, tulevasi armeenia alasid hõlmav **Urartu riik**, **Iisraeli riik**, **Hetiidi impeeriumi järelriigid**, kujunev **Meedia riik** jmt.

Vojtech Zamarovský. Hetiitide impeeriumi saladuste jälil. Valgus, 1971.

Assüüria ülikud lövijahil (reljeef, u 640 eKr).

Neist aegadest jutustab piibel kohati õige üksikasjaliselt. 10. sajandil eKr oli olnud Iisraeli riigi õitseng – kuningas Saalomoni valitsemisaeg ja Jeruusalemma esimese templi rajamine. 8. sajandil eKr vallutasid Iisraeli assüürlased, 586. aastal eKr aga babüloomlased kuningas **Nebukadnetsar II** (u 630–562 eKr) juhtimisel, mille järel tempel purustati ja juudid Babülooniasse küüditati (nn Paabeli vangipõlv). Kuigi Babüloonia hiilgusele tuli peagi lõpp, astus asemele taas sama piirkonna suurvõim Pärsia näol.

Georg Fohrer. Iisraeli usundi ajalugu. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 1997.

Ees-Aasia ja Vahemere piirkonna rahvad ja riigid 7. sajandil.

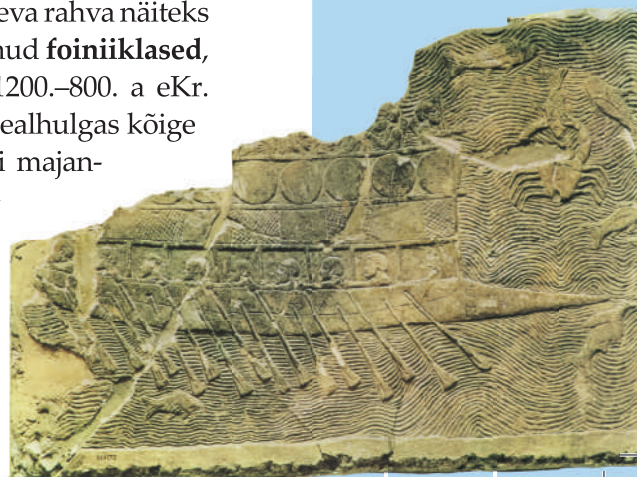

Gerhard Herm. Foiniiklased. Antiika ja purpuririik. Olion, 1998.

Foiniiklaste sõjalaev.

Foiniiklased

Kui Egiptus pigem sulgus endasse, siis laieneva rahva näiteks võib tuua Lähis-Ida rannikulinnadest lähtunud **foiniiklased**, kelle kuldajaks peetaksegi ajavahemikku 1200.–800. a eKr. Foiniiklased asutasid arvukalt kolooniaid, sealhulgas kõige võimsama ja kuulsama – **Kartaago**. See oli majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt märksa silmatorkavam samm kui kreeklaste esimesed olümpiamängud või ka ühe väikese ja kõrvalise Rooma-nimelise linna rajamine Apenniini poolsaarel. Koos

𐤀	𐤁	𐤂	𐤃
a	b	g	d
𐤄	𐤅	𐤆	𐤇
h	w	z	ch
𐤈	𐤉	𐤊	𐤋
t	y	k	l
𐤌	𐤍	𐤎	𐤏
m	n	s	'
𐤐	𐤑	𐤒	𐤓
p	c	q	r
𐤔	𐤕		
sh	t		

Foiniikia tähestik. Oma lihtsuse tõttu levis Foiniikia tähestik kogu Vahemere ruumis. Selle põhjal kujundasid oma alfabeedi ka kreeklased.

Foiniiklaste ja kreeklaste kolonisatsioon 8.–6. sajandil eKr.

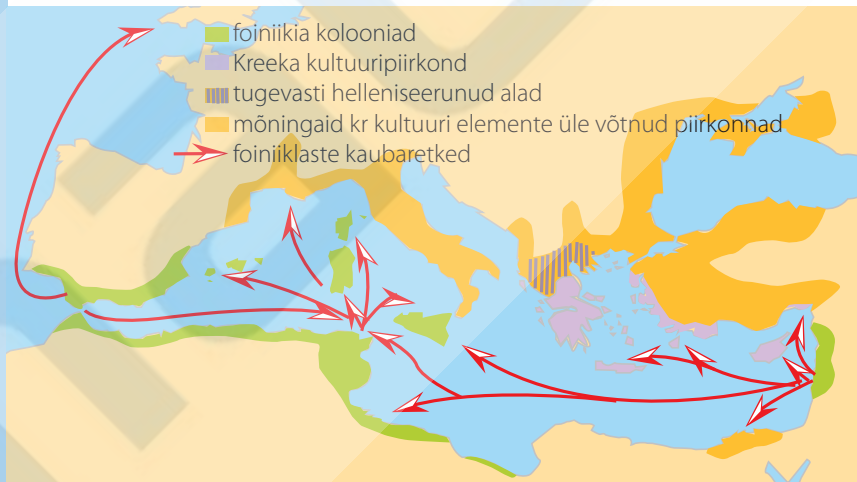

Trooja (Troy), 2004.

foiniiklastega sõitis Vahemere rannamaile laiali ka nende **tähestik**, mille olid nad loonud hiljemalt 11. sajandil eKr ja mis kõigist varasemaist erines selle poolest, et see oli alfabeetiline – igale märgile vastas üksainus häälik (enamasti konsonant).

Kreeka kolooniad

Kreeklaste laienemistung oli samuti märkimisväärne. Juba 13. sajandil eKr peetud **Trooja sõda** oli selle avaldus (Trooja asus Väike-Aasia rannikul tänapäeva Türgis). Massiline kolooniate rajamine algas siiski märksa hiljem, umbes 800. aasta paiku eKr, st just siis, kui foiniiklaste hoog pidurduma hakkas. Kui foiniiklased olid suundunud eeskätt läände, Gibraltari väina suunas ja sellest kaugemalegi, siis kreeklased laiendasid oma asuala kõikides suundades, kuhu võis jõuda meritsi – nt Kürenaika piirkond Põhja-Aafrikas (tänapäeva Liibüas), Musta mere rannik, Lõuna-Itaalia ja Sitsiilia.

Homerose järgi sai Trooja sõda alguse sellest, et Trooja kuninga poeg Paris röövis Sparta kuninga Menelaose naise Helena. Kreeka valitsejad liitusid Menelaose venna Agamemnoni juhtimise all kättemaksuks. Troojat piirati edutult kümme aastat, kuni see lõpuks Odysseuse pakutud sõjakavaluse – Trooja hobuse – abil vallutati ja hävitati.

Trooja müürid.

Trooja ja Trooja sõjaga seonduvat peeti pikka aega vaid legendiks, kuni 1870. aastatel leiti arheoloogilistel kaevamistel Väike-Aasia läänerannikult linna varemed.

Arhailine Kreeka (u 800–500 eKr)

Vana-Kreeka ajaloo läbivaks jooneks on see, et Kreeka oli **killustunud väikeriikideks** (polisteks), seal ei tekkinud üht suurriiki ja kreeklaste maad ühendati alles nende hiilgeaja lõpul võõrvallutaja poolt, kes oli siiski kreeka kultuuriruumi liige.

Kreeka arengujoontes võib leida sarnasust Sumeri omadega. Ka sumeri kultuuri õitseage langeb omavahel rivaaalitsevate linnriikide ajajärku. Kreeka arhailine aeg on ka kreeka müütide sünniaeg.

Nn arhailiseks nimetatud perioodil (8.–6. sajandil eKr) kujunes välja kreeka maailm, mis koosnes esiteks emamaal ja saartel asuvatest iseseisvatest riikidest ja riigikestest ning teiseks nende riikide meretagustest kolooniatest. Ühtlasi kujunesid välja tähtsamad Kreeka võimu- ja majanduskeskused, nagu Ateena, Sparta, Korintos, Teeba, Delfi jmt, kelle omavahelised suhted varieerusid koostööst ja liitudest veriste sõdadeni. Kolmanda tähtsa asjaoluna kujunesid välja ka tüüpilised valitsemisviisid, st sisepoliitiliste institutsioonide süsteemid, mis samuti varieerusid, ulatudes jõule toetuvast türanniast kuni valitavate ametikohtadega demokraatiani. Arhailise perioodi mõjukamateks ja tugevamateks riikideks olid **Ateena ja Sparta**.

*Aleksander Krawczuk.
Trooja sõda
Müüt ja ajalugu.
Eesti Raamat,
1989.*

Tatjana Blavatskaja jt. Vana-Kreeka ajalugu. Eesti Raamat, 1965.

Jean-Pierre Vernant (koost).
Vana-Kreeka inimene. Avita, 2001.

300, 2007.

Pärsia (vasakul) ja kreeka (paremal) jalaväelane võitlemas (5. saj eKr).

Klassikaline Kreeka (u 500–338 eKr)

Ajajärku Kreeka-Pärsia sõdadest (algasid 490 eKr) kuni Makedoonia ülemvõimu kehtestamiseni (338 eKr) nimetatakse Kreeka klassikaliseks ajastuks. Sellest ajajärgust jäi järelmaailma kultuurimällu hulgaliselt tähelepanuväärseid isikuid (poliitikuid, filosoofe, valitsejaid, loovisikuid) ja haaravaid kirjeldusi suurtest lahingutest, vaprustest, tarkusest ja kohusetundest, aga ka algavast allakäigust. Kreeklased ise olid oma kõrgest kultuuritasemest teadlikud ja jagasid maailma **helleniteks** (st kreeklasteks) ja **barbariteks**, st tsiviliseerimata rahvasteks. 490. aastal eKr õnnestus kreeklastel Esimeses Kreeka-Pärsia sõjas Maratoni lahingus purustada Pärsia kuninga **Dareiose** (u 549–486 eKr) armee. Kümme aastat hiljem üritas Dareiose poeg **Xerxes** (u 519–465 eKr) uut sissetungi, kuid spartalaste kangelaslik vastupanu Termopüülides ning oskuslikult peetud Salamise merelahing (mis oli omakorda ateenlaste teene) väärasis sellegi katse. Raske on oletada, milliseks võinuks kujuneda Kreeka ja terve Euroopa ajalugu, kui Pärsial oleks õnnestunud Kreeka vallutada. Igal juhul oleks Kreeka siis osutunud suurriigi provintsiks, äärealaks. Võit neis sõdades tagas, et Kreekast kujunes kultuuriline, majanduslik ja sõjaline jõukeskus, mis kiirgas oma mõju laiadele aladele ning paljude rahvaste hulka.

Termopüülide maakitsuses pidas Sparta kuningas Leonidas oma väesalgaga, mille tuumikuks olid 300 spartalast, mitu päeva vastu vähemalt 100 000-mehelisele Pärsia armeele, andes Kreekale aega kaitset korraldada. Leonidas ja tema spartalased tapeti viimseni, kuid nende kangelaslegu on saanud sõjamehe kohusetunde ja ohvrimeelsuse sümboliks.

Salamise merelahingus õnnestus kreeklastel hävitada Pärsia laevastik. Ilma selleta ei olnud Xerxesel aga lootustki Kreekat allutada ja ta pidi allesjäänud armeega Aasiasse tagasi kiirustama.